

Norbert Mendecki

Pochodzenie Jer 23,3 z kręgów proroka Ezechiela?

Collectanea Theologica 53/3, 37-42

1983

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

ks. NORBERT MENDECKI, WIEDEN

POCHODZENIE Jer 23,3 Z KRĘGÓW PROROKA EZECHIELA?

Interesujący nas tekst osadzony jest w kontekście proroctw przeciw królom¹. Rozdział 23 rozpoczyna groźba skierowana przeciw przywódcom narodu (w. 1—2). „Wyrocznia Jahwe” podkreśla siłę wypowiedzi i kończy zarazem ten rodzaj proroctwa. S. Böhmer porównał w. 1—2 z autentycznymi groźbami proroka Jeremiasza, takimi jak Jer 10,21; 22,22; 23,14—16 itp.² Z analizy tej wynika, że wiersze te odbiegają w swej strukturze i treści od autentycznych słów proroka. Dlatego przypuszcza się, że tekst ten pochodzi z okresu pojeremiaszowego. W. 3 przynosi obietnicę zbawienia (w. 3—4). Pomiedzy w. 1—2 a w. 3—4 istnieje pewna sprzeczność: w. 1—2 zawierają groźbę dla przywódców narodu, natomiast dalsze — słowa zbawienia ściśle związane z wierszami poprzednimi. Według w. 1—2 pasterze Izraela są odpowiedzialni za rozproszenie narodu, według w. 3—4 rozproszenie narodu spowodował sam Jahwe.

Ponieważ w. 3 zakłada zburzenie Jerozolimy w r. 587, musimy przyjąć datę jego powstania w okresie niewoli babilońskiej albo w późniejszym czasie. W. Rudolph uważa w. 3 za głosę, którą należy w tekście skreślić³. S. Böhmer sprzeciwia się temu motywując, że jeśli skreślimy w. 3, tracimy możliwość zrozumienia następnego w. 4. Jednym słowem bez w. 3 nie da się ustalić, czy w. 4 jest groźbą, czy obietnicą⁴. Także w. 4 kończy się „wyrocznią Jahwe”. Po w. 1—4 pisanych prozą, następują wiersze pełne poezji (5—6). Z tym, że nie odnotowują one liczby mnogiej złych względnie dobrych przywódców narodu, lecz ograniczają się tylko do jednego potomka Dawidowego. W. Rudolph i J. Bright są zdania, że w. 5—6 pochodzą jeszcze z czasów przed niewolą babilońską⁵. S. Böhmer uważa natomiast, że w. 5—6 są interpretacją poprzednich. O ile w. 1—4 i 7—8 według wszelkiego prawdopodobieństwa pochodzą z czasów niewoli babilońskiej, to w stosunku do wierszy 5—6 jest

¹ Jer 21,11—23,8 składa się z następujących proroctw przeciw królom: 21,11—14; 22,1—9.10—12.13—19.24—40; 23,1—8, por. A. Weiser, *Das Buch Jeremia*, Göttingen⁶ 1969, 181—200.

² S. Böhmer, *Heimkehr und neuer Bund. Studien zu Jeremia 30—31*, Göttingen 1976, 35—36.

³ W. Rudolph, *Jeremia*, Tübingen³ 1968, 145.

⁴ S. Böhmer, *dz. cyt.*, 35.

⁵ W. Rudolph, *dz. cyt.*, 145—148; J. Bright, *Jeremiah*, New York 1965, 146.

ryzykiem twierdzenie o ich pochodzeniu Jeremiaszowym. Lepiej całą perykopę umieścić w okresie niewoli babilońskiej albo w późniejszym czasie ⁶.

Ostatni ustęp (w. 7—8) nawiązuje do motywu powrotu z niewoli z w. 3. Stąd całej perykopie należałoby odmówić autorstwa Jeremiaszowego.

Niniejszy przyczynek ogranicza się do analizy słowno-pojęciowej (*motivgeschichtliche Untersuchung*) w. 3. Polskie tłumaczenie Biblii Tysiąclecia (Poznań 1965) brzmi następująco:

„Ja sam pozbieram Resztę owiec moich
ze wszystkich krajów, gdzie je przyniosłem;
na ich pastwisko znowu je przywiode
i będą płodne i mnożyć się będą”.

Obietnicę zebrania rozproszonego narodu rozpoczyna czasownik *qabbatz* PI prefiks-koniugacja. Forma ta występuje często w okresie po niewoli babilońskiej i w wielu wypadkach przemawia za pochodzeniem od Deuteroizajasza ⁷, który wyłącznie tę formę używa ⁸. Natomiast Ezechiel i jego szkoła używają sufix-koniugację czasownika *qabbatz* PI ⁹. Wyjątek stanowi Ez 29,13. Tekst Ez 29,1—16 mówi o karze i zebraniu Egipcjan. Jego pochodzenie jest problemem spornym. Niektórzy myślą o szkole Ezechiela, inni wywodzą go z kręgów Jeremiaszowych ¹⁰.

Księga Jeremiasza mówi często o Reszcie narodu. Na 24 miejsc, tylko w dwóch wypadkach jest mowa o obietnicach zbawczych dla Reszty narodu. Tylko Jer 31,7 i nasz tekst Jer 23,3 obiecują zbawienie Reszcie narodu, która pozostała po jakiejś wielkiej katastrofie. Ponieważ Jer 31,7 jest późniejszego pochodzenia ¹¹, trudno zgodzić się z tym, że obietnica zbawienia dla Reszty narodu byłaby tworem Jeremiasza. Raczej należy przyjąć wpływ Deuteroizajaszowy na nasz tekst. Historię pojęcia Reszty w Starym Testamencie zarysował H. Wildberger ¹². Według niego dopiero od czasów Deuteroizajasza możemy mówić o Reszcie, której się przepowiada zbawienie, a nie groźby. A więc wszystkie inne miejsca w Starym Testamencie, obiecujące zbawienie dla Reszty narodu są pochodzenia późniejszego i wykazują zależność od Drugiego Izajasza ¹³.

Naród izraelski jest przyrównany w naszym tekście do owiec.

⁶ S. Böhmer, *dz. cyt.*, 37

⁷ Por. dla przykładu Iz 11,12; Mi 2,12; 4,6; Sof 3,19—20 itp.

⁸ Iz 40,11; 43,5; 54,7, por. także Iz 56,8.

⁹ Por. Ez 16,37; 20,34.41; 34,13; 36,24 itp.

¹⁰ W. Zimmerli, *Ezechiel*, Neukirchen 1969, 715.

¹¹ S. Böhmer, *dz. cyt.*, 67

¹² H. Wildberger, *š r, übrig sein*, w: THAT II, 844—855, *szczeg.* 852—854.

¹³ Por. Iz 11,11; Mi 2,12; 4,7 itp., N. Mendeki, *Die Sammlung des zerstreuten Volkes*, Wien 1980, 12—23, 71—84 (rozprawa doktorska).

Wyrażenie *tzo'n* występuje często w Starym Testamencie i znaczy tyle, co stado owiec i kóz. Ze względów stylistycznych tłumaczy się je najczęściej jako „owce”¹⁴. Sformułowanie „moje owce” występuje tylko dwa razy w Księdze Jeremiasza: w naszym w. 3 i w poprzedzającym w. 2. Poza tym znajduje się owo sformułowanie u Ezechiela i w Rdz 31,43 i Job 30,1. Te ostatnie miejsca nie stanowią metafory na oznaczenie narodu i w żadnym wypadku nie mają charakteru obietnicy, jak Jer 23,3. Sformułowanie „moje owce” oznacza po prostu stado bydła, które jest własnością Labana w Rdz 31,43 i Joba w Job 30,1. „Moje owce” to wyrażenie typowe dla Księgi Ezechiela. W 34 rozdziale tej księgi znajdujemy je aż 11 razy¹⁵. Wszystkie te miejsca (podobnie jak nasz w. 3) są metaforą narodu izraelskiego należącego do Boga Jahwe. Stąd zależność wyrażenia „moje owce” z w. 3 od słownictwa Ezechielowego jest przekonywająca.

W tle obietnicy z w. 3 stoi obraz Jahwe — pasterza, który gromadzi rozproszone owce. Obraz ten znajdujemy jeszcze u Iz 40,11 i Ez 34. Wszystkie inne miejsca w Starym Testamencie wykazują wpływ tych dwóch wielkich proroków okresu niewoli babilońskiej¹⁶. Tak więc można tu mówić zarówno o porównaniu z Ezechielem, jak i z Deuteroizajaszem.

Zebranie rozproszonego narodu dokona się „ze wszystkich narodów”. Wyrażenie to w połączeniu z *qabbatz* PI występuje też jeszcze raz u Jer 32,37¹⁷. Samo wyrażenie bez czasownika „zebrać” występuje u Jer 16,15; 23,3;¹⁸ 27,6; 28,8; 40,11¹⁹. Wiersze te są jednak pochodzenia późniejszego. Zebranie rozproszonego narodu „z(e wszystkich) narodów” jest własnością Księgi Ezechiela i jego szkoły (Ez 11,17; 20,34.41; 34,13; 36,24 itp.). Ponieważ trzy miejsca Ez 20,34.41; 34,13 uważane są przez egzegetów za autentyczne słowa Ezechiela²⁰, dlatego możemy stwierdzić pewną zależność sformułowania „ze wszystkich narodów” u Jer 23,3 od słownictwa proroka Ezechiela.

W wielu krajach świata żyją Żydzi, których rozproszył sam Jahwe. Czasownik *nadah* HI występuje w Księdze Jeremiasza 13 razy. U Jer 8,3; 16,15; 23,8; 24,9; 27,15; 29,14.18; 32,37; 46,28; 50,17 jest Jahwe podmiotem tego czasownika. Ale to wyżej wy-

¹⁴ J. A. Soggin, *r'h weiden*, w: THAT II, 791—794, szczeg. 792.

¹⁵ J. W. Miller, *Das Verhältnis Jeremias und Hesekiels sprachlich und theologisch untersucht. Mit besonderer Berücksichtigung der Prosareden Jeremias*, Assen 1955, 106.

¹⁶ Por. Jer 31,10; Mi 2,12 itp., N. Mendeccki, *dz. cyt.*, 49—62, 71—76.

¹⁷ S. Böhmer, *dz. cyt.*, 43 opowiada się za późniejszym pochodzeniem Jer 32,37.

¹⁸ Jer 16,14—15 = Jer 23,7—8 nie pochodzą od Jeremiasza: W. Rudolph, *dz. cyt.*, 112; S. Böhmer, *dz. cyt.*, 37.

¹⁹ Jer 27,7; 28,8; 40,11 są późniejszego pochodzenia: A. Weiser, *dz. cyt.*, 237 i 352.

²⁰ W. Zimmerli, *dz. cyt.*, 453 i 847.

mienione miejsca nie pochodzą od proroka Jeremiasza²¹. Oprócz Księgi Jeremiasza znajdziemy jeszcze *nadah* HI z Jahwe jako podmiotem tego czasownika w Pp 30,1; Ez 4,13; Jl 2,20; Dn 9,7. Ale i te miejsca pochodzą z okresu niewoli babilońskiej albo z okresu późniejszego²². Odnośnie Ez 4,13 okazuje się, że Ezechiel w wielu miejscach mówi o rozproszeniu narodu, używając przy tym innego czasownika *putz* NI, pokrewnego jednak z *nadach* HI (Ez 11,17; 20,34,41; 29,13; 34,6.12). Miejsca te mają tę samą strukturę zdaniową, co Jer 23,3, tzn. są zawsze zdaniami względnymi (słowo *ascher*) z odpowiednim sufiksem. Do tego jeszcze dorzucić należy Ez 11,16; 12,15; 20,23; 22,15; 29,12; 30,23.26; 34,21; 36,11 z *putz* HI.

Powyższa analiza zmusza nas do przyjęcia pewnej zależności sformułowania „gdzie je rozproszyłem” od języka Ezechiela i jego szkoły. Jako uzupełnienie można jeszcze dorzucić obraz Ezechielski zebrania rozproszonych owiec u Ez 34,4.16 z czasownikiem *nadah* NI.

Jahwe dokonuje nie tylko zebrania rozproszonych, ale także wprowadza ich do ziemi izraelskiej. Temat wprowadzenia do Ziemi Obiecanej znajduje się u Jer 12,15; 16,15; 24,6; 28,4.6; 29,10.14; 30,3; 32,37; 42,12. Wszystkie te miejsca są jednak pochodzenia późniejszego niż czasy proroka Jeremiasza²³. Wprowadzenie do Ziemi Obiecanej wyrażone czasownikiem *bo'* HI występuje często w Księdze Ezechiela; dla przykładu Ez 20,26.42; 34,13; 36,24; 37,12. 21; 39,2; 40,2 itp. Na uwagę zasługuje tekst Ez 34,11—16, gdzie mamy nie tylko czasownik *bo'* HI, ale także *schub* HI. Dlatego

²¹ Jer 8,3 nie pochodzi od Proroka Jeremiasza: W. Rudolph, *dz. cyt.*, 59. Jer 16,14—15 = Jer 23,7—8 są nieautentyczne: W. Rudolph, *dz. cyt.*, 112; S. Böhmer, *dz. cyt.*, 37. „Po wszystkich miejscach, dokąd ich wypędzę” (Jer 24,9) zostało dołączone do głównego tekstu: A. Weiser, *dz. cyt.*, 213. Jer 29,14 jest nieautentyczny: S. Böhmer, *dz. cyt.*, 120. Jer 29,16—20 jest uzupełnieniem głównego tekstu: A. Weiser, *dz. cyt.*, 255. Jer 32,37 nie pochodzi od Jeremiasza: S. Böhmer, *dz. cyt.*, 43. Podobnie Jer 46,13—28 nie pochodzi od Proroka Jeremiasza: A. Weiser, *dz. cyt.*, 384. Również mowy przeciw Babilonowi (Jer 50,1—51,58) uważane są za nieautentyczne: A. Weiser, *dz. cyt.*, 426—427.

²² Pp 30,1—10 pochodzi z okresu niewoli babilońskiej: N. Lohfink, *Der Bundesschluss im Land Moab*, BZ 6 (1962) 32—56, szczeg. 41. Księga Joela powstała około 400 roku przed n. Chr.: A. Weiser, *Das Buch der zwölf Kleinen Propheten*, t. I: *Die Propheten, Hosea, Joel, Amos, Obadja, Jona, Micha, Göttingen* 6 1974, 106. Księga Daniela powstała około roku 180 przed n.Chr.: A. Lacocque, *Le livre de Daniel*, Neuchâtel 1976, 18.

²³ Jer 12,14—17 nie pochodzi od proroka Jeremiasza: S. Böhmer, *dz. cyt.*, 42. Podobnie Jer 16,14—15 = Jer 23,7—8 nie pochodzi od proroka Jeremiasza: W. Rudolph, *dz. cyt.*, 112, tak samo Jer 24,6, por. S. Böhmer, *dz. cyt.*, 32. Jer 28,4.6 należy do cyklu opowiadań Barucha: A. Weiser, *dz. cyt.*, 244. Jer 29,10—14 pochodzi z okresu niewoli babilońskiej: S. Böhmer, *dz. cyt.*, 33—34, podobnie Jer 29,14, S. Böhmer, *dz. cyt.*, 120. Jer 30,1—4 pochodzi od Deuteronomisty: S. Böhmer, *dz. cyt.*, 49. Także Jer 32,37 jest późniejszego pochodzenia: S. Böhmer, *dz. cyt.*, 43. Jer 42,12 należy do cyklu opowiadań Barucha: A. Weiser, *dz. cyt.*, 360.

przypuszcza się, że redaktor Księgi Jeremiasza wykorzystał Ez 34, 11—16 używając dla własnego sformułowania w Jer 23,3 *schub* HI.

Ziemia Obiecana, do której Jahwe wprowadzi zgromadzony naród, wyrażona jest słówkiem *naweħ*. Rzeczownik ten występuje 45 razy w Starym Testamencie i często w poetyckich tekstach i oznacza „pastwisko”, a najogólniej „miejsce”²⁴. W Księdze Jeremiasza spotykamy ten rzeczownik 14 razy, ale tylko w naszym tekście i u Jer 50,19 mowa jest o powrocie Izraela na „pastwisko”²⁵. Rozdziały 50—51 Księgi Jeremiasza uchodzą jednak za nieautentyczne²⁶. Wypas trzody na halach górskich Palestyny i w innych „miejscach” znajduje się u Ez 34,11—14. Dlatego też według wszelkiego prawdopodobieństwa redaktor Księgi Jeremiasza nawiązał do słownictwa Ezechielowego. O tym przekonuje nas fakt, że tylko w dwóch miejscach Starego Testamentu występuje nawet z sufiksem w 3 os. l.m., mianowicie u Jer 23,3 i u Ez 34,14²⁷. U Jer 23,3 sufiks łączy się z „Resztą moich owiec”, u Ez 34,14 z „moimi owcami”.

Trzecim elementem w naszej obietnicy Jer 23,3, po zebraniu rozproszonych i wprowadzeniu do Ziemi Obiecanej, jest płodność. Wyrażenie „i będą płodne i mnożyć się będą” występuje pięć razy w Księdze Rodzaju. Rdz 1,22 (P = źródło kapłańskie) jest rozkazem Bożym skierowanym do ludzi. Podobnie wygląda historia ludzkości po potopie. W Rdz 8,17 otrzymują zwierzęta nakaz płodności, w Rdz 9,1.7 (P = źródło kapłańskie) Noe wraz z synami. Rozkaz Boży płodności zostaje zaktualizowany podczas pobytu Izraelitów w Egipcie (Wj 1,7 P = źródło kapłańskie). Do tej tradycji nawiązuje Księga Jeremiasza w dwóch miejscach: Jer 3,16 i Jer 23,3. Jer 3,16 uchodzi za tekst późniejszy²⁸. Kapłańską tradycję płodności odnośnie zwierząt i ludzi przejął Ez 36,10.11 opisując nową epokę po powrocie do Ziemi Obiecanej. Przy czym płodność ma charakter powszechny, tzn. dotyczy nie tylko ludzi i zwierząt (jak Rdz i Wj), ale także ziarna, drzewa i owoce będą się mnożyć (Ez 36,29.30). Ez 36,10.11 pochodzi ze szkoły Ezechiela²⁹. Jest rzeczą sporną, czy Ez 36,10.11 należy do szkoły ezechielowskiej. Walter Zimmerli stawia sprawę jako otwartą³⁰.

Z powyższej analizy wynika, że obietnica u Jer 23,3 powstała pod wpływem Księgi Ezechiela. Jeremiaszowy redaktor przejął na-

²⁴ Por. J. A. Soggin, *r'h weiden*, w: THAT II, 792.

²⁵ Jer 9,9; 23,10; 25,37 itp. przepowiadają sąd nad niwami pastwiska. Tylko Jer 31,23 i 33,11 są prorocत्वami. Obydwa miejsca są późniejszego pochodzenia: A. Weiser, *dz. cyt.*, 265 i 303.

²⁶ Por. A. Weiser, *dz. cyt.*, 427; W. Rudolph, *dz. cyt.*, 298.

²⁷ U Jer 23,3 w 3 os. fem. l. m., u Ez 34,14 w 3 os. masc. l. m.

²⁸ Por. S. Böhmer, *dz. cyt.*, 38; W. Rudolph, *dz. cyt.*, 27; W. Thiel, *Die deuteronomistische Redaktion von Jeremia 1—25*, Neukirchen 1973, 93.

²⁹ W. Zimmerli, *dz. cyt.*, 874.

³⁰ W. Zimmerli, *dz. cyt.*, 860.

stępujące wyrażenia z Księgi Ezechiela: „moje owce”, „ze wszystkich krajów”, „na ich pastwiska”, „i będą płodne i mnożyć się”. Jest rzeczą sporną, czy ostatecznie wyrażenie należy do autentycznych słów proroka Ezechiela, czy jest tworem jego szkoły. Jeremiaszowy redaktor włączył jeszcze własne słownictwo, używając czasowników *nadah* HI i *schub* HI, które jednak są synonimem Ezechielowych czasowników *putz* NI i *bo'* HI. Tylko pojęcie Reszty narodu i prefiksokoniugacja czasownika *qabbatz* PI mogą wskazywać zależność od Deuteroizajasza.

DIE HERKUNFT Jer 23,3 AUS DEN KREISEN DES PROPHETEN EZECHIEL?

Die Verheissung Jer 23,3 entstand unter dem Einfluß Ezechiels und seiner Schule. Der Redaktor des Verses hat folgende Ausdrücke vom Buch Ezechiel übernommen: „meine Schafe”, „aus allen Ländern”, „auf ihre Auen”. Es ist nicht sicher, ob „sie sollen fruchtbar sein und sich mehren” zu den echten ezechielischen Worten gehört oder in seiner Schule entstanden ist. Der Ergänzer des Buches Jeremia hat dazu noch zwei eigene Verba *nadah* HI und *schub* HI verwendet, die aber synonym zu *putz* NI und *bo'* HI sind. Die letzten Verba finden sich im Buch Ezechiel. Nur der Begriff des Restes, dem die Verheissungen gelten und die Präfixkonjugation von *qabbatz* PI könnten auf Deuterojesaja hinweisen.